

SZEMLE

Magyar könyvészet, 1921—1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. *Bibliographia Hungarica. 1921—1944. Catalogus systematicus librorum in Hungaria editorum.* Közread. az Országos Széchényi Könyvtár. 7. Magyar-irodalom. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné. Bp. 1980, Egyet. Ny. 6471.

A magyarországi könyvtárügy méltán emlegetett büszkesége, hogy több, mint fél évezredes könyvnyomtatásunk termése retrospektív és kurrens bibliográfiákban „szinte hiánytalanul” tetten érhető. Szabó Károly szorgalma már egy évszázada számot adott az 1711-ig terjedő időszakról, s megkezdett munkáját — ha kevesebb igényességgel és egyenletességgel is — Petrik Géza és követői folytatták, majd az 1936—1941 közötti öt esztendőről az Országos Széchényi Könyvtár állította össze a kötelespéldányok alapján évenként a Magyar könyvészetet. Ez már azzal a célkitűzéssel indult, hogy „a magyar nemzeti bibliográfia szerkesztése és kiadása elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár természetes feladatai közé tartozik”, de igazi nemzeti bibliográfiáról csak 1946 óta beszélhetünk. Ekkor indította meg az OSZK a kurrens nemzeti bibliográfia fokozatosan kiterjedő rendszerét, amelynek az 1945—1960 közötti ciklust felölelő kiadványával megindult a Magyar könyvészet kumulatív, az anyagot szakrendbe csoportosító köteteinek sora.

E büszke felsorolásban kissé restelkedve szoktuk emlegetni a két világháború közti negyedszázad házagait, amikor hol könyvkereskedői jegyzékek, hol a Szociográfiai Intézet negyedéves füzetei és egyéb listák adtak csak számot a megjelent művekről, kivéve az OSZK főntebb említett próbálkozásait. Ezt a könyvészeti hézagot napról-napra fájdalmasan érzik nemcsak a könyvtárosok, de mindazok is, akiknek kutató munkája az ún. Horthy-korszakhoz fűződik. Nem is szólva arról, hogy a szakrend hiánya — olykor-olykor hevenyészett kí-

sérlete — a főntebb felsorolt bibliográfiák használhatóságát is milyen mértékben csökkenti. (Legyen szabad egy esetet megemlítenünk, ami e recenzió írása közben történt. A Széchényi Könyvtár olvasószolgálatánál külföldről érdeklődtek egy könyv után, amelynek szerzőjét nem tudták — „neve talán S betűvel kezdődik” —, megjelenési évét 1940 vagy 1941-re tették, és igen részletesen leírták témáját. Ennek alapján a szakkatalógus 3-as szakjának szóbajöhető bontásaiban indultunk el, de hasztalan vallattuk a másfél évszázadot felölelő cédulák tengerét. Akárcsak az 1940-es és 1941-es könyvészet S betűvel kezdődő szerzőit. A jelen bibliográfia 3-as szakot tartalmazó kötetének „kézírata” — a valóságban még csak szakcsoportokba rakott cédularendszere — percek alatt választ tudott adni a kérdésre. Mellesleg: a szerző neve „s” betűre — végződött.)

Az itt vázolt könyvészeti hézag betöltésének nehézségét, a feladat súlyosságát mindazok látták, akik a Horthy-korszak könyvkiadói gyakorlatát ismerik. A könyvek túlnyomó része még nagy kiadónál is évszám nélkül jelent meg. Az év meghatározása a katalogizálásnál többnyire a kötelespéldányok vonatott beérkezésének alapján történt; de mi volt akkor, ha a be nem érkezett kötelespéldány helyett csak évek múltán, más úton került a könyv a Széchényi Könyvtár állományába? A két világháború között megjelent bibliográfiai töredékekből, szakbibliográfiákból kivágot és felragasztgatott címleírások alapján a jelen könyvészet sok esetben korrektebb évszámot tudott a szögletes zárójelek közé helyezni. A nehézségek másik csoportját okozzák a reklámszempontok, amikor nemlétező 2. kiadás helyett a könyv kaposságát hangsúlyozandó mindjárt 3. kiadást tüntettek fel, vagy egyszerűen azt, hogy hányadik ezer-tízezer utánnyomásból való a példány, teljességgel ellenőrizhetetlen módon. Gárdonyi Géza közismerten sok borsot tört kiadóinak orra alá. Úgy látszik, halála után a kiadók ezt igyekeztek vissza-

fizetni. Az *a hatalmas harmadik* című regényének 4. kiadása 1923-ban, 5. kiadása 1929-ben jelent meg, ezt követte két számozatlan kiadás, hogy aztán 1939-ben újra — igaz, más kiadónál — a 3. kiadás tűnjön fel a címlapon. A Gárdonyi-bibliográfia összeállítója ugyancsak áldhatja majd a korszak kiadóit! Fokozza a nehézségeket, hogy dokumentációs anyag még nagy kiadóktól is alig maradt, ezen a területen némák, vagy legfeljebb dadogók a levéltárak, eredménytelen maradt a bibliográfia összeállítóinak ilyen irányú próbálkozása. Nagyon behatárolt a kiadók, nyomdák történetével foglalkozó monográfiák területe is, a kisebbeké pedig teljességgel felderíthetetlen. Csak az impresszumok árulkodnak — ha árulkodnak — róluk, hiszen sok esetben nemcsak az évszám, hanem a kiadó vagy nyomda feltüntetése is hiányzik könyveikről. Igazában csak a könyvtáros tudja felmérni, mennyi munka rejtőzhet egy-egy szögletes zárójelbe tett, kérdőjel nélküli évszám mögött. És hogy ne csak az idő támasszon speciális nehézségeket, hanem a tér is: ez volt az a korszak, amikor rövid időre az ország területe háromszor is változott, háborús időben, amikor a bombázások sem voltak tekintettel a kötelepéldány szállítványokra.

Mindezek és ezekhez hasonló körülmények nyilvánvalóvá teszik, hogy micsoda feladat hárult Komjáthy Miklósné szerkesztői szakértelme, gondossága és irányítása alatt az előmunkálatok céduláinak készítőire, kiegészítőire és rendezőire egyaránt, amíg a hatalmas vállalkozás első — a sorozatban ugyan hetedik —, leg-sürgősebbnek ítélt, a magyar irodalmat feltáró kötet megjelenhetett. Mindenképpen szerencsésnek tartjuk, hogy az ETO számsorrendjének mellőzésével először a magyar irodalom területén siettek segítségünkre. A mintegy 25 000 bibliográfiai tétel tartalmi csoportosítása: irodalomtudomány — szépirodalom, s az utóbbin belül vers — dráma —, széppróza-, regény-, kaland-, detektív- és ponyvaregény — elbeszélés-, szerzői gyűjteményifjúsági irodalom.

Az Egyetemes Tizedes Osztályozás feszes rendje, amelyben valószínűleg a regény műfajának kétféle bontása okozta a legnagyobb gondot. Minden bibliográfia-szerkesztőnek meg kell küzdenie egyrészt — még a teljességre törekvés mellett is — bizonyos válogatással, másrészt valamilyen mérvű értékeléssel. Ennek következetesen végigvezetett szempontjai különböztetik meg a bibliográfiát a haszontalan adatkazaltól. Így a regény műfajának két csoportra való bontása mindenképpen indokolt. Még akkor is, ha tudjuk, hogy a

negyvenes évek elejének kultúrpolitikája kísérletet tett arra, hogy a ponyvát keresők kezébe is neves írók bevonásával (pl. Déry Tibor, Ijjas Antal, Lestyán Sándor stb. nevével találkozhatunk) irodalmi értékű alkotást adjon. Viszont az értékelésnél, a kaland-, detektív- és ponyvaregények csoportjába való osztásnál a bibliográfust csak a formai szempontok védik meg az eltévedéstől: ilyen elsősorban a sorozatmegjelölés és a kiadói profil tekintetbe vétele. És nem is közömbös egy korszak olvasási kultúrájának, kiadói gyakorlatának felmérésénél e külön csoport alkalmazása. „Hozzon valami kalandregényt!” — idézi Márai Sándor valahol azt a kiadót, aki nem fogadta el első könyvének kéziratát. És itt a bibliográfiai igazolás: e könnyű műfaj százalékosan nagyobb súlyt képvisel, mint a regény.

Kár lett volna tehát, ha ez a csoport kimarad a bibliográfiából, bár alighanem itt találkoztak a legtöbb nehézséggel a szerkesztők. Hamvas H. Sándor például 1936 és 1943 között nem kevesebb, mint 103 művel szerepel. Igaz, hogy kisterjedelmű, általában 64 lapos ponyvák, de ez nyolc év átlagában havonta több, mint egy könyvet jelent. És ezek impresszumai-ban 11 kiadó, 4 nyomda és 8 sorozatjelzés szerepel. Ki tudná ma már felderíteni, hogy e kiadók és nyomdák között hány az azonos, csak éppen pénz- és adóügyi, vagy éppen politikai okokból új és új névvel jelentek meg a színen? És ugyanebben a műfajban az álnevek útvesztői! Helyes szempontot követett a bibliográfia, amikor a kiadó vagy a sorozat profiljának ismeretében az idegennek tűnő név mögött is magyar szerzőt tételezett fel. Közismert ez például Forró Pál esetében, aki a nagyobb kelendőség kedvéért sokszor nevének angol fordítását, a P. Heath névformát említett Hamvas H. Sándor az angolra fordított Alex H. Ash álnév mögé — bár ezen kívül még négy másik nevet is használt. (Külön bibliográfiai bravúr volt annak kiderítése, hogy Alex H. Ash álnévvel Várhegyi Margit is írt. Vagy, hogy hét, többnyire idegen formájú álnév mögött sikerült Tabi Lászlót megtalálni, aki már maga sem tudta felsorolni hajdani alteregóit.)

Ezek az álnév-feloldások akkor teszik majd teljes értékűvé a bibliográfiát, ha az utolsó, az összesített betűrendes mutatót tartalmazó 9. kötet is megjelenik. Ugyanez teszi használhatóbbá a gyűjteményes kötetek (tanulmánykötetek és szépirodalmi antológiák) analitikus feltárását, az időközben magyarosított nevek azonosítását, stb. Helytelen lenne azonban a névmutatót

számon kérni ezen a köteten. Bibliográfiát csak teljes koncepciójában, végső kiteljesedésében szabad nézni. Ennek fényében pedig sokkal többet ér s a használhatóságot meggyorsítja az egyetlen névmutató, amely majd betűrendben adja a korszakban működő szerzők munkásságát, közreműködő tevékenységét és a szerzőre vonatkozó irodalmat. Éppen ezért kívánatos, hogy az újabb kötetek minél gyorsabban kövessék egymást, s az utolsó kötettel minél előbb kezünkbe vehessük a korszak betűrendes bibliográfiáját. Ehhez a tervek szerint még egy évtizedet kell várni, de ilyen jellegű vállalkozást nem évtizedben, hanem az évek százas nagyságrendjében kell nézünk.

A nyomdai kiállítás, a jól megválasztott betűtípusok megkönnyítik a mű használatát. Ugyancsak nagy előny, hogy a külső kép, a belső szerkezet megegyezik az 1945–1960 időköz kumulációs kötetivel. Az azonos szerkezet meggyorsítja a kereső munkát még akkor is, ha az élőkfejek szöveg helyett csupán az ETO-számok rejtjeleire korlátozódnak.

Régvárt adósságot törlesztett a nemzeti könyvtár — és igazán nemes, időtálló valutában.

KELECSÉNYI ÁKOS

Fekete Csaba—Szabó Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Budapest [1980.] 1979. Országos Széchényi Könyvtár, 310 l. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai — Catalogi manuscriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur)

Magyarország régi könyv- és kéziratállományának mintegy harmadrésze egyházi gyűjteményeink birtokában van. Néhány egyházi könyvtárnak jelent meg ugyan nyomtatott katalógusa a múlt században vagy e század elején (az egri érseki könyvtáré Michalek Manóttól 1893–1900, a győri szemináriumi könyvtáré Zalka Lászlóttól 1893, az esztergomi Simor gyűjteményé 1887, a pápai evangélikus főiskola könyvtáráé Borsos Istvántól 1901, 1912), ezek azonban már nagykönyvtárainkban is alig hozzáférhetőek, és a többnyire szakrendben felvett jegyzékekben nehezen is lehet tájékozódni. Az utolsó évtizedek modern országos repertóriumai és katalógusai alapján már pontosabb képet nyerhetünk az őnyomtatványokról, a régi magyar nyomtatványok legrégebb csoportjáról, a liturgikus és a német nyelvű középkori kéz-

iratokról. Az újkori kéziratok központi nyilvántartására irányuló régebbi törekvések (v.ö. *Magyar Könyvszemle* 1957, 282–287.) előkészületi stádiumban maradtak.

A most megjelent kötet — mint egy sorozat első tagja — nemcsak eredmény, hanem ígéret is. A vállalkozás a Kulturális (Művelődési) Minisztérium Könyvtárügyi Osztálya és az egyházi gyűjteményi központok együttműködésével jött létre. A kéziratok feldolgozásának szempontjait Berlász Jenő dolgozta ki. A munkálatokat F. Csanak Dóra segítségével az Országos Széchényi Könyvtár, személy szerint Szellestei N. László vezeti.

Fekete Csaba és Szabó Botond több mint másfél ezer 1850 előtti kéziratot ír le a folyószámok sorrendjében. A számsorban való hiányokat a később keletkezett kéziratok indokolják, azt azonban nem tudjuk meg, hogy a leírók vagy a szerkesztők miért ezt az évszámot választották, amely sem az ország, sem az egyház vagy a kollégium történetében nem jelent cezúrát. A számsorban megjelenő kódexeknek a katalógus csak rövid címét adja meg. Ezek, a többi gyűjtemény kódexeivel együtt, külön kötetet kapnak.

A kéziratgyűjtemény, mint azt a könyvtár rövid, de instruktív ismertetéséből megtudjuk, szorosan kapcsolódik a Tiszántúli Református Egyházkerület és a tanintézet sorsához. Tanulmányi jegyzetek, peregrinációs albumok, a gyakorlati pasztoráció írásbelisége (agendák, prédikációk, könyörgés-gyűjtemények, énekeskönyvek, katekizmus-magyarázatok), az iskolai és a lelkesítő élet ünnepeire vagy gyászos eseményeihez fűződő alkalmi irodalmi művek (üdvözlőversek-, beszédek), az egyház jogi-szervezeti életének dokumentumai (protokollumok, graváminák, vitairatok, kánonok, anyakönyvek, számadások stb.) képviselik elsősorban ezt a forrásanyagot. Közvetlenül ez az állományrés is, de közvetlenebbül a kéziratoknak egy másik csoportja segíthet hozzá a magyar értelmiség oly jelentős rétegének, a református lelkészség kultúrájának és társadalmi szerepének megismeréséhez: levelek, önéletrajzok, lelkészi naplók (pl. R. 540. szám!), omniáriumok, saját érdeklődésre vagy tudományos célra készült anyaggyűjtések. Sok esetben ezek az anyaggyűjtések olyan dokumentumokat is megőriztek, amelyek más, eredeti forrásokból ismeretlenek (R. 575, R. 1111).

A szépirodalom terén elsősorban Csokonai nevét kerestük a mutatóban: 22 tétellel szerepel. A Csokonai-filológia feladata lesz megállapítani, van-e közöttük, amit a folymatban levő kritikai kiadás még nem

ismer. És itt jegyeznék meg: kézirat-katalógusok esetében nem lehet minden tétele érvényes, általános szabályt kreálni arra nézve, hogy mit részletezzen ki a fel dolgozó és mit nem. Ebben mindig szerepet kap a katalógus készítőjének képzettsége és érdeklődése, meg aztán a kötet tervezett terjedelme is. A katalógus használója általában hálás a részletezésért. Ezért talán pl. az R. 449/1/b-hez fűzött szűkszavú megjegyzést: „A kötet részben Csokonai V. M. és korabeli költők verseinek másolata” érdemes lett volna részletezni, hiszen a kézirat egyébként Blumauer *Vergilius*ának magyar fordítását tartalmazza. Néhány ismert anonimként szereplő mű szerzőjének identifikálása (*Vexatio dat intellectum*, *Theatrum Eperense*), vagy rövidítések feloldása (LB = Liber Baro) sem jelentett volna bizonyára különösebb gondot.

Aki csinált már kézirat-katalógust, tudja, hogy milyen áldozatos, sőt alázatos műfaj ez: azért készül, hogy mások jobban, könnyebben tudjanak dolgozni a segítségével. Hálásan vesszük hát kézbe — használatba — ezt az első kötetet, és várjuk a következőt.

VIZKELETY ANDRÁS

Magyar Nemzet Repertórium (1938—1939). Összeállította KENDÉNÉ PALÁGYI Erzsébet. Bp. Petőfi Irodalmi Múzeum, 1980. 391 l.

A Petőfi Irodalmi Múzeum tiszteletre méltó hagyományává vált a bibliográfiai „hiánycikkek” pótlása. A törekvés nyilvánvaló és mélységesen átgondolt. Olyan megbízható bibliográfiai műszereket kíván a kutatók rendelkezésére bocsátani, amelyek kiegészítik, teljessé teszik nemzeti bibliográfiai rendszerünket és az irodalom anyagának gondos feltárása révén a magyar irodalomtörténet készülő nagy bibliográfiai szintézisét. Ezt a törekvést tükrözi az a Lakatos Éva által összeállított bibliográfiai sorozat, amely a magyar irodalmi folyóiratokat repertorizálja, az a másik sorozat, amely egyes jelentős, de nehezebben hozzáférhető irodalmi folyóiratok részletes repertóriumait tartalmazza, a magyar irodalom első kiadásainak sajnos hosszabb ideje nem folytatott bibliográfiája, a magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények analitikus bibliográfiája.

A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai törekvéseinek egyik betetőzésének látszik most induló vállalkozása: a Botka Ferenc által szerkesztett *Napilapok repertórium*a c. sorozat. Egyelőre az 1938—1944 között megjelent *Magyar Nemzet* repertóriumát

indította útjára az 1938—1939-ben megjelent számok repertóriumával, melyet Kendéné Palágyi Erzsébet állított össze, tervbe véve ennek teljessé tételét és az ún. „Est” lapok repertorizálását is.

A napilapok repertorizálását, bár korántsem annyira elterjedt mint a folyóiratoké, közlési effektusok szempontjából sok minden indokolja. A „Knizsznaja Palata” rendszeresen közreadja a napilapok kurrens repertóriumát és ezt joggal tekintik az aktuális politikai, gazdasági, kulturális tájékoztatás egyik jó műszerének. Hasonló célokat szolgálnak a napilapok híryanagát kurrensen számontartó nemzetközi vállalkozások, mint a „Facts on File”, vagy a rendkívül elterjedt „Keesing”-féle kiadvány. Egyes világlapok mint a londoni *Times* félévenként ugyancsak az aktualitások iránti érdeklődések kielégítése, vagy valamely dátum alapján megközelíthető referenzskérdés megoldhatósága érdekében kitűnő mutatókat ad ki. A legújabbkori történelem az ún. „Zeitgeschichte” iránti érdeklődés kielégítését szolgálja a *New York Times* érdekes kiadványa, mely tízévenként a főbb eseményekről beszámoló oldalak kicsinyített másolatát egybekötve adja közre *The Times in Review* címmel.

Több mint 42 év elmúltával egyetlen napilap magyar repertóriumának kiadása tehát szokatlan, de nyomatékosan szeretném hangsúlyozni, nem felesleges sőt, nagyon is fontos. Ennek oka, történelmünk, sorsunk alakulásában és a *Magyar Nemzet* valamint az abban megjelent írások eddig nem eléggé méltatott jelentőségében keresendő.

Vásárhelyi Miklós rövid bevezető tanulmányában (III—IX. p.) jól foglalja össze a *Magyar Nemzet* jelentőségét, irányát, módszereit fennállásának alig öt és fél esztendeje alatt.

A bevezető utolsó mondata állapítja meg, hogy elemzően és kritikusan még fel nem tárt az a probléma, hogy miképpen reagál a magyar társadalom a közélet, a közgondolkodás és a szellemi élet a fasizmus kihívására a második világháború éveiben és hogy mit képviselt valójában a magyar szellemi ellenállás. Ebből következően mint szekundér irodalmi alkotástól elvárásunk az, hogy e fel nem tárt probléma megismerését, megértését segítse elő az irodalomfeltárás puritán eszközeivel. Az életkörülményei alakulása következtében a magyar társadalom több rétegét belülről megismerő kortárs, a repertórium olvasása, — nyugodtan állíthatjuk tanulmányozása — közben izgatottan kutatja, hogy az írásművek ismertetése, ez a folytatólagos tartalomjegyzék milyen mértékben teszi lehetővé a tisztánlátást a nemzetünk becsületét mentő jelenségek felismerésében.

Célravezetőnek látszik előbb az elvárásokat tisztázni. Az adott helyzetben egy vesztett háború után, egy területének két-harmadát elvesztett országban, amely a területvesztés következtében a magyarság egy tekintélyes részét nem mondhatta állampolgárának, a kapitalizmus sajátosan magyar jellegű ellentmondásai, a szocializmus kibontakozásának erőszakkal elzárt útja, szükségszerűen széles tömegeket sodort a lakosság valamennyi rétegéből az ún. jobboldali, nacionalista pártok közösségek, szervezetek heterogén, sokárnyalátú táborába. Azok akik a táboron kívül álltak az állam és politika irányítására komoly befolyást gyakorolni nem tudtak. A választójog szabályozása ezt már eleve lehetlenné tette a parasztság számára. A Kommunista Párt az illegitimitásban harcolt, a szervezett munkásság a falakon kívülre szorult. Az urbánus, polgári rétegek a gazdasági élet irányításában szükségszerűen az uralkodó jobboldal kiszolgálói voltak, bár a közízlés alakításában, a sajtó, az irodalmi, színházi és művészeti élet területén kétségtelenül fontos szerepet játszottak, de ez a kompromisszumos „zsidó-szellem” az uralkodó jobboldal állandó támadási felülete volt. A szellemi elit a haladói, európai színvonalú művészeti és irodalom képviselője semmilyen tömegbázisra vagy irányító szerepre nem számíthatott.

A nagy tömeget képviselő és a hatalmat gyakorló ún. jobboldali tábor azonban jellemében, szellemi képességekben, kultúrában, humánus érzésben a haladói szellemiséghez való viszonyában is heterogén volt, 1938-ig az idősebbek közül nem kevesen hosszú utat jártak meg és a fiatalok egy része, bár beléjük nevelt hajlamaik szerint jobboldali szervezetekbe tömörültek, kinyílt szemmel új utakat kerestek. A hitlerizmus megjelenése, a nemzeti függetlenség és sajátosságok elvesztésének fenyegetése, a kereszténység tanításával össze nem egyeztethető nyilaskeresztes mozgalmak, a kívülről támogatott fenyegető támadás a nemzet léte ellen egycsapásra vízvázlatként hatott és szervezett népfront híján is tömörítette az ún. keresztény tábor igen tekintélyes részét mely morális érzékét, hazafiasságát, a haladói iránti fogékonyságát nem veszítette el és amely műveltségénél fogva, történelmi judiciumát is megőrizte. Ekkor ismerte fel Szekfű Gyula, aki a *Három nemzedék és ami utána következik* c. művében az értelmiség számára elfogadható jobboldali ún. keresztény ideológiát kívánt teremteni, hogy „valahol utat veszítettünk.” Így került a konzervatív, az ifjabb Andrassy Gyula nehezen körvonalazható kompromisszumos nacionalista politikáját támogató sőt, talán

alakító, de önmaga körül európai kultúrát árasztó Pethő Sándor ellentétbe egykori fegyvertársával Milotay Istvánnal és építhetett valóságos keresztény polgári tömegbázisra, amikor lapját a *Magyar Nemzetet* megalapította. A Pethő Sándorhoz csatlakozó munkatársak — mint ahogy azt Vásárhelyi Miklós kitűnően jellemzi — biztosították a *Magyar Nemzet* politikai profiljának sokrétűségét és árnyaltságát.

E sokrétűség és árnyaltság, az összetartó erőket jelentő antifaszizmus, németellenesség és hazafiság dokumentumainak elemzése, azok szellemének bemutatása tehát késői elvárásunk a most készülő *Magyar Nemzet* repertóriummal szemben. Deuisset pridem — fájdalommal kell gondolnunk ugyanis azokra a tévedésekre, amelyeknek áldozatául esett a *Magyar Nemzet* nem egy volt munkatársa, mert a mérleget kézben tartó szemében améreg egyik serpenyőjébe került valódi vagy vélt jobboldalisága súlyosabbnak látszott, mint az a bátor hazafias antifaszista kiállás, amelyről *Magyar Nemzet*-beli cikkei tanúskodnak.

Ez a tiszteletreméltó bátorág és semmilyen jutalmat nem váró magatartás a „Hitler utolsó csatlósának” nevezett ország egyik mentőtáncúja.

A repertórium által követett módszer, a kiválasztott cikk leírása és annak néhány szóval történő tartalmi és eszmei ismertetése túlnyomórészt alkalmas arra, hogy felidézze azt a szellemet, amelynek mélyebb megismerése csak akkor lehetséges, ha valaki követi a Vásárhelyi Miklós által is idézett útmutatást: „Olvassa el a Magyar Nemzet minden sorát!”

Tudom, hogy szerkesztőnek, összeállítóknak komoly gondja volt a lap szellemének és mondanivalójának legjobb megismerését elősegítő módszer kiválasztása. Azt csak helyeselni lehet, hogy válogatott az összeállító és csak a legjellemzőbbnek ítélt cikkek repertorizálására vállalkozott és a repertorizálás során nem befolyásolta a terjedelem. Hiányzik azonban valamilyen kronológiai összeállítás, amely a legfontosabb eseményeket tükrözi, ami az eseményekhez kapcsolódó aktuális kommentárok jobb megértését tenné lehetővé. Bármennyire is terjedelemigényes az elvárás, hangot kell adnunk annak az igénynek is, hogy a teljes anyag kronológikus feldolgozása után egy ésszerűen gazdaságos, a jellemző tényekre, adatokra és elvi problémákra szorító tárgyutató is elkészítendő lenne, ha már nem a tárgyi, ill. téma szerinti, hanem időrendi megközelítés volt a repertórium szerkesztésének vezérlő elve.

Egyetlen névmutatató egészíti a repertórium eddig megjelent kötetét. E teljességre törekvő névmutatató alapján véve pontos

munka, álneveket is többnyire felold, mégis több helyesbítésre szorul, ami az összesített mutatóban elvégezhető. Többek között nem következetes a főúri címek, nemesi előnevek használata, (Bethlen, Brandenstein, Coudenhove, Korányi, Szápáry, ill. Szápáry, Széchényi, leveldi Kozma, stb). Az álnevek feloldása néha hiányos. A legfeltűnőbb, hogy a bevezetőben említett Tempefői, azaz Sibelka-Perleberg Artúr már a repertorizált évfolyamokban is sokat között Lénárd János álneven, ez az álnév azonban nincsen feloldva.

Mindezek a segítség szándékából fakadó megjegyzések nem kisebbítik az időszert, nagy jelentőségű vállalkozás iránti nagyrabecsülésünket. Olyan bibliográfiai műszer kerül az érdeklődők kezébe, amely sajtótörténeti jelentőségén túl közelmúltunk egy ellentmondásokkal teli, rendkívül érdekes szakaszának objektív megismerését, és ami ennél is jelentősebb, teljesebb megértését segíti elő.

SZENTMÁRTYI JÁNOS

A Májmoni kódex. A budapesti „Misné Tóra” legszebb lapjai. Vál. és bev. SCHEIBER Sándor. Közreműködött SED-RAJNA Gabriella. Bp. 1980. 34 l., LXVIII t.

A mai magyar könyvművészet reprezentatív kiadványai között is kiemelkedő teljesítmény a Scheiber Sándor művelődéstörténeti bevezetőjével és a Franciaországban élő Sed-Rajna Gabriella művészet-történeti kísérő tanulmányával megjelent válogatás. Az MTAK Keleti Gyűjteményének 77. számot viselő kódexe Móse ben Maimun, a középkori latin irodalomban általában „Rabbi Moses Aegyptus”, alkalmakként „Rabbi Aegyptus”, törvénykompendiumának legszebb lapjai az arab—zsidó Kelet és a keresztény Európa érintkező kulturális hagyatékának értékes bizonyítéka.

A 68 színes táblán bemutatott válogatás alapjául szolgáló négy kötetes illusztrált héber kézirat szerzője Móse ben Maimun (1138—1204) a középkori zsidó tudományos irodalom egyik vezető egyénisége, orvos, filozófus, teológus. Arabul írt „Dalahat al-hairin”, latin fordításban „Doctor perplexorum” című művével vonult be az európai gondolkodástörténetbe. A szakirodalomban Moses Maimonides néven citált fosztati tudós ebben a munkájában a hit és a tudás közötti egyenetlenségeket igyekezett feloldani. Racionális biblia-szemlélete ötvöződött az újplatonikus elemekkel átszőtt arisztotelizmussal és

rendszerét áthatotta a hagyományos zsidó vallási szemlélet. Munkáját forgatták Aquinói Tamás, Duns Scotus és mások után, többek között az antitrinitárius Michael Servet is. A XVI. századi európai eszmétörténetben a Maimonidéstől merített gondolatok, sajátos módon az antitrinitárius istenképzet Jézus-koncepcióját voltak hivatottak megerősíteni. Pedig Maimonides a hagyományos zsidó vallási szemlélet rendszerezőjeként és nem kritikusaként lépett fel. Ezt a célkitűzést szolgálta a XII. század végén készített „*Misné Tóra*” című törvénykompendiuma is. Maimonides 14 szakaszra osztott munkájában a post-biblikus rabbinikus irodalom összegezését, mintegy helyettesítését kívánta adni. Egybefogta az isten és az egyén, az ember és ember közötti kapcsolatokat, hit, az erkölcs és a vallási rituálék, a szokások és a hagyományok kérdéseit.

Szaladin szultán orvosa valószínűleg alig tudott valamit Magyarországról. Bár apróbb információkat olvashatott a számára igenesak távoli országról. Így pl. Salomon Jichakinál (Tract. Joma 11a), hallhatott valamit apjától is (l. Scheiber Sándor bevezetése. 9.). Hazánkban először Temesvári Pelbárt 1499-ben említi nevét. Ezt követően a legutóbbi időkig citálták tudományos irodalmunkban (Zsoldos Jenő. MZSSZ LVII. 1940. 157.; Scheiber Sándor *uo.* LIX—LXII. 1942—1945. 389—412.). Servet közvetítésével egyes tételei eljutottak a XVI. század második felében tevékenykedő erdélyi antitrinitáriusokhoz. Nevében idézett tételeket magyarított az 1630-as években Péchi Simon és 13 hitágazatát szombatos énekszerzők verselték meg. (MKSzle 88. 1972. 290./RMKT XVII. 5. no. 118.) A magyarországi zsidó gyűlések kezirattörődékei azt bizonyítják, hogy a „*Misné Tóra*” kötetei már 1526 előtt héberül is olvashatók voltak Magyarországon (Scheiber Sándor: *Héber kódexmaradványok magyarországi kőtestáblákban.* Bp. 1969. 221—224.).

Az MTAK Keleti Gyűjteményének 77. számú négykötetes kódexe a múlt század végén a tudós könyvgyűjtő, Kaufmann Dávid tulajdonába került. A kolofon és más adatok szerint a főszöveg másolója, aki esetleg azonos az illusztrátorral: Nátán bár Simeon ha-Lévi 1295. április 26-án kezdte meg és 1296. augusztus 8-án fejezte be munkáját. A kéziratot övező, művészi elrendezésben készült glosszák scriptora Efraim Gumprecht ha-Lévi 1413. március 5.-én jegyezte fel nevét a kódexre. A kölni mestertől került a nagy értékű munka Olaszországba, onnét újabkori tulajdonosához. A Kaufmann-hagyatékkal az MTAK Keleti Gyűjteményébe.

A „*Misné Tóra*” főszövege és a nyugat-európai hatást mutató, művészi gondossággal készített illusztrációs anyag között csak laza kapcsolat mutatható ki. A zsidó hagyományos irodalom képi kíséréő díszei általában nem a textus tartalmi részére koncentrálnak, hanem allúziós módszerrel elevenítik meg az abban található, kiemelésre méltó szavak, fogalmak, személyek értelmezését, tartalmát, tulajdonságait. Az illusztrátor a kor embere számára nyilvánvaló, de a kutatót sokszor elgondolkoztató, rejtett összefüggéseket dolgozott fel. Így pl. Dávid és Góliát harcának ábrázolása azt a fejezetet díszíti, ahol a szerző a szegényeknek adandó juttatásokat és annak törvényeit tárgyalja. Ilyen bibliai parancs vonatkozik a mező szélén hagyott búzára. Az ószövetségi Ruth könyvéből közismert történet, hogy a Boáz mezejére érkező Ruth — Dávid király özanyja — éppen ennek az adománynak szedegetése révén ismerkedik meg jövendőbelijével. Ruth sógornője Orpa a bibliai szöveghez fűzött mesés elbeszélés szerint viszont Góliát anyja lesz. Dávidnál maradvra, a zoltáros király más allúziós szerkezetben is élénk lép. A jeruzsálemi Templomban használatos edények és zeneszerszámok tárgyalása elé természetesen kívánkozik a hárfázó Dávid képe. Másutt nem ilyen nyilvánvaló a kép és a szöveg rejtett kapcsolata. Scheiber Sándor arra hívta fel a figyelmet egyik előadásában — tudomásom szerint nyomtatásban még nem jelent meg —, hogy a kölcsönökkel és az uszorával foglalkozó fejezet élére nem azért került Ádám és Éva paradicsomi bűnbeesésének ábrázolása, mert a gyümölcs élvezésének joga — mint az uszora — nem illette őket. Hanem azért, mert a bibliai történet főszereplője a kígyó. A héberben pedig a kígyómarást és az uszorát azonos consonansokból álló gyök fejezi ki (רשע).

Sed-Rajna Gabriella a „*Misné Tóra*” ikonográfiai forrásait vizsgálva megállapította, hogy a művész a korabeli Franciaország észak-keleti területein közismert ábrázolások hatása alatt készítette rajzait. Keresztény zoltároskönyvek és breviáriumi lapjairól merített és az átvett elemeket ad hoc alkalmazta munkájában. Megállapításait alátámasztják a kor stílusában készített lapszéli jelenetek is. A *Misné Tórában* sem ritka, hogy az emelkedett hangvételű főszöveg mondanivalóját olykor állatmesékből merített exemplák rajzai támasztják alá. Másutt groteszk és humoros jelenetek kerültek a margóra. Látszólag függetlenül magukat a textustól. A harcos lovag hordóra irányított dárdával edzést tart. Keveréklények hátáról karddal és nyílal majmok támadnak egymásra.

Kámzsás férfiak gondtalanul labdáznak és mitsem gondolnak a teológiai szöveggel. A kilótt nyilat fenekével felfogó ember pedig mintha egyenesen gúnyt űzne környezetéből. Mindezek valószínűleg humorizáló díszként kerültek a kódexbe.

A sokszínű iniciálék, fejezetcímek, az egyenletesen gyönyörű ductus, a művészi értékű illusztrációk és lapszéli jelenetek együttesét joggal értékeli Scheiber Sándor „... a zsidó könyvművészet talán legpompásabb alkotása”-ként, Sed-Rajna Gabriella „... a középkori héber könyvművészet egyik legértékesebb darabja”-ként.

A Magyar Helikon műhely pedig elődeikhez méltó gondossággal készített alkotással ajándékozta meg a tudományt és művészetet kedvelő könyvgyűjtőket.

DÁN RÓBERT

A *Mátyás-Graduale*. A bevezető tanulmányt és a képmagyarzatokat SOLTÉSZ Zoltánné írta. Budapest 1980. Magyar Helikon. (Corvina. 146/(1) lap, 1 mell.

Külföldön sűrű egymásutánban jelennek meg a kódex-facsimile kiadások. A mi szerényebb viszonyaink közt persze alig lehet szó hasonló, rendkívül drága könyvek megjelentetéséről. (Az egyetlen, amivel eddig dicsekedhetünk, a kis méretű egri Hórák könyv.) Nagy kár, hogy eddig egy korvina facsimile-kiadására sem kerülhetett sor. Annál inkább örülhetünk, hogy most a *Mátyás-Graduale*-ből legalább a gazdagon díszített iniciálék reprodukciói megjelenhettek szakszerű bevezetéssel és a képek részletes magyarozatával. Teljes egészében, mellékletként, csak egy lapot, a képekkel díszített húsvéti lapot kapjuk. Nagyon hasznos lett volna azonban legalább még egy szöveges-hangjegyes lapot is mellékelni, hogy az olvasó fogalmat alkothasson magának az egész kódex jellegéről. A reprodukciók általában jól sikerültek, éles rajzuk jól fölismerhető, de színészük néhol az eredetnél sötétebbre, lilásabbra sikerült. Főleg pedig nagyon hiányzik az arany nyomás mellőzése. Mindenestre a reprodukciók megfelelnek nemcsak a biblicli követelményeknek, hanem annak a célnak is, hogy most már többen, több oldalról is alaposabban foglalkozhassanak a kódex tanulmányozásával, az eredeti példány rongálása nélkül, s tovább oldozgathassák a legrejtélyesebb Mátyás-könyv problémáit.

Rejtélyesnek nevezhető ez a kötet, mert Mátyás király egyetlen könyvével kapcsolatban sem hangzott el annyi ellen-

tétes vélemény, mint erről: Budán készült-e vagy Franciaországban, Flandriában? Mátyás rendelte-e a maga számára, vagy készen vásároltatta? Ő készítette mások számára vagy éppen ő maga kapta ajándékba a francia királytól? Ha a budai királyi kápolna számára készült, akkor miért *Graduale Romanum*, még hozzá olyan, amely bizonyára ferencrendi szerzetesek célját szolgálja és ők is készíthették (a szöveg és a négyzetes hangjegyrés alapján), de fölmerült az a vélemény is, hogy francia liturgikus szokásokat követ. Hogy került a flamand-francia stílusú képek közé, sőt éppen eléjük egy azoknál sokkal művészebb olasz (budai?) stílusú iniciálé? Komplikálja a kérdések megoldását, hogy a *Graduale* nem is önálló kötet, hanem egy 3–4 kötetes szerkönyv főnmaradt második darabja.

Soltészné maga sem először foglalkozik a *Graduale*val, de most teljes részletességgel, saját előző eredményein túllépve. A bevezető tanulmányban aránylag keveset foglalkozik az ellentétes vélemények ismertetésével-cáfolatával; inkább arra törekszik, hogy új módszer, új hipotézis alkalmazásával kísérje meg a tájékoztatót a problémák kusza szövevényében. Kiindulópontként visszatért Varjú Elemér helyesen megkezdett útjához, aki először vette észre, hogy az iniciálék szorosan kapcsolódnak az introitusok szövegéhez, legalábbis az esetek egy részében. Később ez a vélemény nagymértékben háttérbe szorult és inkább azt az ellentétet hangsúlyozták, ami látszólag megvan a képek sokszor világias tartalma és a liturgikus könyv célja közt.

Soltészné az egész képsorozatról fölteszi, hogy tudatosan megszerkesztett képeikusról van szó, még pedig olyanról, amelyben a tipológia, az ó- és újszövetségi szövegek egymáshoz való viszonyítása dominál. A képek magyarázatához pedig figyelembe veszi az introitusok szövege mellett nemcsak az illető ünnep általános jellegét, hanem a *Graduale*ban természetszerűleg nem szereplő prózai miseszövegek, lekción és evangéliumok tartalmát is. (Megjegyzendő, hogy itt téves az a megjegyzés, mintha a szentlecke többnyire ószövetségi, az evangéliumok újszövetségi szövegek s gy részben ezzel magyarázható a tipológiai szerkesztés. A szentlecke a vasárnapokon és ünnepeken, amelyek a *Graduale*ban is találhatóak, szinte kivétel nélkül az Episztolákból és az Apostolok cselekedeteiből vannak véve, tehát újszövetségi. Az evangéliumok pedig nem általában újszövetségi, hanem pontosan csak evangéliumok. (Így ebben a tekintetben itt a tipológiára való utalás nem helyes.)

A bevezető jelentős része természetesen a ciklus-elmélet — sikeres — bizonyítása. de szerencsésebb lett volna ezt összefoglalóbb módon s nem az egyes képek külön-külön tárgyalásával végezni. Így ugyanis a képek magyarázatát állandóan két helyen kell figyelemmel kísérni: itt és az egyes képek melletti leírásnál.

A képek magyarázatához, nézetünk szerint nem szükséges a leckék és evangéliumok szövegeinek figyelembevétele. Nehéz is lenne elképzelni, hogy az illuminátor minduntalan egy más jellegű szerkönyvben (missale, avangelistarium) keresett volna ötleteket képeihez. Megtaláljuk azokat magukban az introitus-szövegekben is, vagy pedig azt kell gondolnunk, hogy az illuminátor kivágatta az általa mintaként használt (Bible moralisée, vagy metszetgyűjtemény, vagy esetleg flamand falikárpitok) ószövetségi, vagy Dávid-élete képciklusból azt, amit alkalmazhatónak tartott, ahol pedig ilyen már nem maradt, ott találmokra választott egy nem nagyon odaillőt. Föltűnő ebben a tekintetben, hogy míg a *Graduale* képeinek első fele maradéktalanul jól illeszkedik az introitus-szövegekhez, a kötet második felében megszaporodnak az olyan képek, amelyeket nagyon bizonytalanul, vagy egyáltalán nem lehet összekapcsolni. Például a fol. 33. kép Krisztus-alakjának magyarázatához nem kell az evangélium jó-pásztor szövegéhez fordulni (amire a képen nincs is utalás), hanem az introitus „*verbo dei celi firmati sunt*”-jának újszövetségi magyarázatára: *Verbum Dei = Krisztus*. Viszont a lecke- és evangélium-szövegek figyelembevételével is nagyon bizonytalanul magyarázhatók a fol. 103., 136., 141., 153., 165., 168., 184. iniciálék képei, bár többségük egy Dávid-ciklusba beleillik. Így például a fol. 99. iniciálé büszkén várából kivonuló Dávidja, fegyveresei élén sehogy se felel meg az introitus „*vide humilitatem meam*” stb. szövegének, de nincs is ott a leckében említett „ordító oroszlán”, amely az ellenség szimbóluma lenne, amely ellen Dávid fegyverrel megy harcolni. Szt. Pál levelének kapcsolatba hozott szövege kifejezetten megmondja, hogy lelki ellenségről, a kísértő sátnáról van szó, ez pedig nem illik a képbe. De az oroszlán-motívum sem ezzel kapcsolatos a Dávid-ábrázolásokon, hanem azzal, hogy ő maga mondja a Góliáttal való küzdelem előtt, hogy „Oroszlánt is, medvét is megöltem én... Az Úr, aki megszabadított az oroszlán meg a medve mancsai közül, Ő meg fog szabadítani a filiszteus kezéből is” (Kir. I. 17. 36–37.).

A „flamand-ciklus” bizonyítása után Soltészné keresi azt a helyet, ahol ez a ciklus létrejött. Nézete szerint ez a vidék

Franciaország északi fele „feltehetően Angers közelében”. (Megjegyzendő Angers inkább Közép-Franciaország nyugati részén van, messze Flandriától. Így kevésbé valószínű, hogy egy flamand ciklus éppen egy távoli francia udvarban keletkezett volna.) De azt Soltészné sem állítja, hogy a *Graduale* is egy ottani, megjelölhető műhelyben készült. Így tehát továbbra se vethető el a budai készítés elmélete sem. Tudjuk, hogy Mátyás udvarában voltak flamand énekesek-zenészek. Miért ne lehetett volna ott egy-két flamand illuminátor is? Hogy több hasonló munka nem maradt fenn a korvinák közt, az nem ellenérv olyan gyűjtemény esetében, melynek mindössze egy tizede maradt ránk. De az is lehet, hogy a nem is a legmagasabb művészi fokon sikerült kísérlet nem nyerte meg a király tetszését s többet nem bízott rájuk. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a kötet Mátyás számára készült (a királyi kápolnának), mert a címerek bele vannak tervezve a lapszélkeretbe, nem utólag kerültek rá. Viszont éppen Mátyás címere adhat érvet is a budai készítés ellen: hiányzik belőle a cseh oroszán, helyette a besztercei oroszán van, az pedig 1480–90 közt teljesen valószínűtlen, hogy Budán ilyen hibát követtek volna el.

Föl kell hívnunk még a szerző figyelmét néhány, a dolgok érdemét nem érintő apró szépséghibára, nehogy későbbi kiadásokban benne maradjanak: nem mindig a legújabb irodalmat használja. Ha *Bibliotheca Corviniana* c. munkánkknak új kiadásait használta volna, nem írta körülbelül 1948 főnmaradt korvináról, hanem 194-ről. Filipecz püspök könyvtáráról is van jóval újabb irodalom Bunyitainál. A *Lexikon für Theologie und Kirche* első, négy kötetes kiadása helyett ma már rendelkezésünkre áll teljesen átdolgozott, tizenegy kötetes második kiadása. Valamilyen elnézés folytán kontaminálódott Denis teológia-kódex-katalógusa a *Tabulae Codicum*-mal, amely utóbbinak első kötete csakugyan 1864-ben jelent meg, Denisé viszont már 1793–1800 közt, így a *Graduale* bécsi nyilvántartása jóval korábbi, mint 1864. De Schreiner cikke (*Württembergische Bibliotheksverluste im Dreissigjährigen Krieg*. Archiv für Geschichte des Buchwesens. 1974. 655–1027.) óta tudjuk, hogy a kódex a XVII. század első felében Stuttgartból került Bécsbe. A kötet lappangási ideje tehát nem is olyan hosszú. Főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a Mária királyné menekülésekor Pozsonyba vitt kápolna-kincesek közt volt egy négy kötetes „cantuales in choro”, még hozzá „in lativoluminibus”, fölmerül a gyanú, hogy nem a mi *Gradualénkról* van-e szó? Annyi bizonyos,

hogy nem „a török megszállás idején jutott más korvinákkal együtt külföldre”, hiszen a hódoltság idején már nem voltak korvinák Magyarországon.

Befejezésként még szeretnénk hangsúlyozni, hogy milyen fontos lenne a *Graduale*-kiadvány megjelentetése idegen nyelveken (főleg franciául, de németül is), mert a szerző nagyon indokolt feltevése szerint akkor várhatók újabb eredmények a *Graduale* képeinek eredetére vonatkozólag, ha külföldi, főleg kisebb gyűjtemények ismerői-kutatói a helyszínen tudnák összevetni sok egyéb kódexillusztrációval, amire itt nálunk mód nem nyílik. Meg azután hátha valaki fölismeri a feltámadási képalso sarkára festett kék alapú, aranycsillagos címet.

CSAPODI CSABA

Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. ZÁDOR Anna és SZABOLCSI Hedvig. Bp. 1978. Akadémiai Kiadó, 636 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának a kiadványaként látott napvilágot a tizenhat szerzőtől tizenhat tanulmányt tartalmazó terjedelmes, tartalmilag sokrétű és gazdag, a korábbi kutatásokat számbavevő, de egyben kritikailag is feldolgozó, elsősorban azonban új kutatásokon, fontos anyagfeltárásokon alapuló, s új eredményeket tartalmazó forrásértékű gyűjteményes kötet, a *Művészet és felvilágosodás*. Alcíme szerint művészettörténeti tanulmányokat foglal magába, de e tanulmányok — minden szerző a legtágabban értelmezve a művészettörténet fogalmkörét s nem hagyván figyelmen kívül művészet és irodalom, művészet és társadalom, s általában a művészet és a művelődés, a tudományos élet és a közönség kapcsolatát — általános képet adnak a magyarországi felvilágosodás időszakának művelődési életéről sőt, a hazai és a külföldi művelődés és művészet számos vonatkozását is feltárják.

Zádor Anna *A felvilágosodás kori művészet kutatásának kérdése* című bevezető tanulmányában megállapítja, hogy a „felvilágosodás sem mint korszak, sem mint stíluskategória nemigen szerepelt a művészettörténeti kutatásban”, holott a korak mint a művészet átmeneti időszakának megvannak a maga sajátos jellemzői. A korszak kezdetét 1770–80 körülre teszi, „amikor a klasszicizáló jegyek válnak uralkodóvá és letűnőben vannak a barokkos vonások”, végét pedig 1820–30 tájára, „Ferenecz István hazatérése, a tiszta klasz-

szicizmus teljes kibontakozása és uralkodó szerepűvé válása” idejére, s úgy véli, hogy — Szabolcsi Hedvig stílusmegjelölése alapján — „egyelőre leghelyesebb, ha a korszakot kora klasszicizmusnak nevezzük és a további finomítást az elkövetkező kutatások eredményei szerint végezzük el.” Tanulmánya további részeiben számbavevési a szakirodalom eddigi eredményeit, körvonalazza a korabeli művészet, a művészeti élet és a művelődési viszonyok helyzetét, fejlődési tendenciáit és mintegy programként megfogalmazza a szakkutatásra váró megoldandó feladatokat.

A kötet további tanulmányai e program szellemében foglalkoznak a felvilágosodás kori magyar művészet különböző problémáival, ágazataival, műfajaival; köztük az építészettel és az építészeti szakirodalommal (Bibó István: *A magyar építészeti szakirodalom kezdetei*, Kelényi György: *Az Építészeti Igazgatóság és a „hivatalos” építészlet Magyarországon a XVIII. század végén*, Winkler Gábor: *A soproni evangélikus templom helye Sopron építészetében*), a kertépítészettel és a kerti építményekkel (Komárik Dénes: *A korai gótizálás Magyarországon*), az építészeti oktatással (N. Dávid Ildikó: *A kolozsvári egyetem építészeti oktatása a XVIII. század végén*, Kopasz Gábor: *Buck József és a pécsi rajziskola első évtizedei*), a falikép- és tájképfestéssel (Galavics Géza: *Francia regény két XVII. századi falképsorozaton*, Jávor Anna: *Világi falképegyüttesek Északkelet-Magyarországon*, Rózsa György: *Adatok Franz Jaschke tájképfestői működéséhez*), a szobrászattal (Cifka Péter: *A pályakezdő Ferenczy István*, Pusztai László: *Huber József szobrász élete és művei*), a műgyűjtéssel (Sinkó Katalin: *Adatok a magyar műgyűjtés történetéhez*, Balogh István: *A debreceni református kollégium gyűjteményeinek keletkezése*, Hajnóci Gábor: *Adalékok a zirci apátság könyvtár és műgyűjtemény történetéhez*), valamint egy művelt főúr művészeti ismereteivel, olvasmányaival, a műalkotásokról alkotott véleményével és épített tevékenységével (F. Csanak Dóra: *Teleki József és a művészetek*). Valamennyi tanulmány azokra a jelenségekre, stílusjegyekre, magatartásformákra irányítja a figyelmet, amelyek tanúsítják, hogy minden területen, művészeti ágazatban jelentkezik számos olyan új, a korábitól eltérő sajátosság, amely a barokkban túlmutat s a klasszicizmust készíti elő, annak a jellemző jegeit tartalmazza kisebb-nagyobb mértékben, azaz a szerzők az átmeneti korszak számos jellegzetes vonására mutatnak rá, magyarázzák, értelmezik azokat.

A magyar könyv- és könyvtári kultúra szakemberei számára is új, tanulságos

adatokat és eredményeket tartalmaz a *Művészet és felvilágosodás*, című tanulmánykötet. Bibó Istvánnak *A magyar építészeti szakirodalom kezdetei* című tanulmánya, ahogy alcíme — „Építészeti szakművek Magyarországon a XVIII. században” — is tanúsítja, azokat a magyar és külföldről hozzánk került szakmunkákat veszi számba, s tárgyalja, elemzi részletesen műfajuk, jellegük, funkciójuk szerint, amelyeknek „egyfelől megírása, kiadása és terjesztése, másfelől vásárlása és akár az oktatásban, akár az építőgyakorlatban való felhasználása és egyáltalán a művelődésben való jelenléte egy közösség építészeti kultúrájának, ismereteinek és ízlésének egyszerű forrása és ismérve.” A tanulmány függelékeként közli azoknak a műveknek a jegyzékét (a Magyarországon ma megtalálhatóknak a könyvtári lelőhelyét is), amelyekről munkájában szó esik, amelyek tehát a XVIII. századi magyar építészeti kultúra alakulására közvetlenül hatottak. N. Dávid Ildikónak és Kopasz Gábornak a korabeli építészeti oktatással foglalkozó műveiben ugyanevak olyan kiadványokról, elsősorban mintakönyvekről esik szó, amelyekből a tanulók a gyakorlati tervező és építő tevékenységükhöz szükséges ismereteket elsajátíthatták. A különböző művészekről (Franz Jaschke, Ferenczy István, Huber József stb.) szóló írásokban szintén olvashatunk a művészi fejlődésüket alakító, az ismereteiket gyarapító, az ízlésüket fejlesztő szakkiadványokról, esztétikai alkotásokról és egyéb munkákról.

Rendkívül figyelemre méltó Galavics Géza *Francia regény két XVIII. századi falképsorozaton*. (Fénelon Telemaque-jának hazai fogadtatásához) című tanulmánya, amely Fénelon francia püspök, a felvilágosodást előkészítő, s Európa-szerte szinte minden országban és minden társadalmi réteg körében elterjedt és népszerű munkájának a hatását mutatja be egy soproni városi lakóházban és egy a sárvári várban feltárt falképsorozaton. A szerző végigveszi, hogy megjelenése (1699) óta a regény mondanivalóját, erkölcsi, politikai tartalmát a különböző korok emberei, s a különböző világnézeti személyek hogyan értelmezték, s hogyan értelmezhető a Fénelon-mű alapján készült két falképsorozat. Szerinte a két mű a felvilágosodás szellemében „az egyházi művészet hegemoniájával jellemezhető korszak végét jelezheti”, továbbá „az okosság», »az ész» uralmát hirdeti általában a test szenvedélyei felett” . . . „A két Telemakhosz falképsorozat túllépett a nemesi reprezentáció hagyományos értelmezésén, a társadalmi rangnak megfelelő környezet megteremtésének igényén. Nem fogadta el a gondtalan

szórakozást középpontba állító életprogramot, s tudatosan megválasztott jelenetei a Fénelon regényt jól ismerő közönség elé a földi boldogság elérését tűzték ki célul. Olyan boldogságot, amely nem isten, hanem ember alkotta törvényekre és szabályokra s ezek megtartására épül, olyan boldogságot, amely nem az élet pusztá élvezetét, hanem egy erkölcsi tudatossággal vállalt életvitelt tűz ki célul maga elé.”

A felvilágosodás-kori magyar könyvgyűjtésre és olvasási kultúrára vonatkozó ismereteinket is gyarapítják azok a tanulmányok, amelyek a korabeli műgyűjtéssel és az egyes gyűjteményekkel foglalkoznak. Sinkó Katalin *Adatok a magyar műgyűjtés történetéhez* című írásában az iskolai, a főúri és nemesi gyűjteményekről szólva, s Ráday Gedeon és Kazinczy Ferenc gyűjtőtevékenysége kapcsán szól a gyűjteményekhez szorosan kapcsolódó könyvtárakról, illetve a bennük található könyvekről, könyvkincsekről is. A kettő — a kor szokásának megfelelően — általában egymás mellett volt található, kiegészítették egymást; nem véletlen pl. hogy Széchényi Ferenc egyszemélyben volt a magyar nemzeti könyvtár és nemzeti múzeum megalapítója. Balogh István a debreceni református kollégium gyűjteményeiről szólva az iskola könyvtárának rövid történetét, funkcióváltozásait, állománya módosulását is megírja, számos új adattal, megállapítással egészítve ki a korábbi szakirodalmat, s külön, részletesen ír Kazai Sámuel könyv-, érem- és régiséggyűjteményéről. Hajnóczy Gábor adalékai a zirci apátság könyvtár és műgyűjtemény történetéhez — sok más mellett — kiterjednek a könyvtár kialakulására, eredetileg elsősorban teológiai, egyházi jellegére, majd az arra az átalakulására, amely a ciszterciek tanítórenddé válása (1810) után következett be, amikor is a gyűjtemény világi művekkel, különböző tudományos munkákkal lényegesen bővült; majd a szerző röviden áttekinti a könyvtár történetét, legfontosabb gyarapodásait, s szól jelenlegi helyzetéről is.

A felvilágosodás időszakának mint átmeneti kornak, „átmeneti”, a múlt igazi megbecsülő és megőrzni kívánó, de az új eszmék, a polgárosodás hasznos anyagi és szellemi eredményeit, magasabb rendű emberi értékeit is magáévá tevő, európai műveltségű, magasán képzett személyisége volt az a Teleki József, akinek a művészetekhez való viszonyát tekintni át és elemzi F. Csanak Dóra. Nyugateurópai útja során szerzett személyes élményei mellett gazdag könyvtárának számos művészeti tárgyú és vonatkozású darabja révén ismerte meg a művészetek jelentőségét, mint iskolafelügyelő hatékonyan támogatta a

rajzoktatást, becsülte a régi, pusztulásnak indult emlékeket, s megmentésükért anyagi áldozatokat vállalt. Mint építető tehetős birtokos megrendelőként is építészeti hozzájárulásról, szakértelemről tett tanúságot. „A művészet Teleki számára nemcsak a főúri élet külső keretei reprezentatívabbá vagy szebbé tételének eszköze volt, hanem az élet egyik nagy értéke... A művészeteknek... megvolt a helyük az életében, magától értetődő szükségletként illeszkedtek bele.”

E vázlatos áttekintés is tanúsítja, hogy az 1770 és 1830 közötti magyarországi művészet és művelődés kérdéseivel foglalkozó *Művészet és felvilágosodás* c. tanulmánykötet jelentékeny új kutatási eredményeket közöl a felvilágosodás-kori hazai művészeti, művelődési élet helyzetéről, s ezen belül a könyv- és könyvtári kultúra, valamint az olvasóközönség állapotának, fejlődési tendenciáinak különböző problémáiról is. Fontos nyeresége az egyetemes magyar művelődéstörténetnek.

FÜLÖP GÉZA

Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. jav. és bőv. kiadás, Szerk. LADÁNYI Sándor. Kiad. a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Bp. 1977. 712 p.

Zoványi Jenő (1865—1958) a 19. század végi és a 20. századi magyarországi protestáns egyháztörténetírás kiemelkedő, progresszív egyénisége volt. A sárospataki református teológián, majd a hollandiai Utrechtben szerezte meg alapos teológiai, történeti, művelődéstörténeti ismereteit, s széles körű szakírói tevékenysége kiterjedt a magyarországi protestantizmus történetének számos részterületére és időszakára. Liberális nézetei miatt többször került összeütközésbe egyházi feletteseivel; 1910-ben sárospataki teológiai tanári állásából is elmozdították négy esztendőre. Az 1918—19-i forradalmak alatt tanúsított magatartása miatt 1920-ban az ellenforradalmi rendszer hatóságai indítottak pert ellene, eltiltették, majd lelkesíti tevékenységétől is eltiltották és 1922-ben mint debreceni egyetemi tanárt nyugdíjazták. Tudományos munkássága elismeréseként 1957-ben kapta meg a „történettudományok doktora” tudományos fokozatot. Az Akadémiai Kiadó 1977-ben adta közre *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig* című alapvető postumum munkáját, *A reformáció Magyarországon 1565-ig* című művének a folytatását.

Ugyancsak 1977-ben látott napvilágot a Magyarországi Református Egyház Zsi-

natának Sajtóosztálya kiadásában egyháztörténeti lexikonának harmadik, bővített és javított kiadása, amellyel — Bartha Tibornak, a Zsinat lelkészi elnökének az előszóban megfogalmazott megállapítása szerint — a Sajtóosztály „régí adósságot törleszt és súlyosan érzett hiányt pótol.” Megállapítja továbbá, hogy „nemcsak az egyháztörténet-tudomány és az egyetemes történetírás szakemberei, hanem a művelt olvasóközönség széles köre is joggal tarthat igényt egy olyan lexikális műre, amely tájékoztatást ad a magyar protestantizmus múltjáról és jelenéről. Zoványi lexikona eddig az egyetlen ilyenemű magyar nyelven publikált kiadvány.”

Bartha Tibor kiadói előszavából és a szerkesztést szakszerűen, gondosan és lelkiismeretesen végző Ladányi Sándor *Bevezetéséből* kitérnek, hogy Zoványi e „3. javított és bővített kiadás”-ként megjelent művének előzményei: a *Theologiai Ismeretek Tára* (I–III. köt. Mezőtúr, 1894–1901.), valamint „Cikkei a Theologiai Lexikon részére a magyarországi protestantizmus történetéből.” (Bp. 1940. — ez utóbbi, „kézirát gyanánt”, s mindössze 40 példányban jelent meg.) A szerző az 1977-ben megjelent lexikon kéziratának haláláig dolgozott, majd az egy évvel később, 1959-ben került a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Sajtóosztályának birtokába kiadás végett, de Ladányi Sándor csak 1972-ben kapott megbízást a mű kéziratának átdolgozására, kiegészítésére és sajtó alá rendezésére. Végül e nagyobb arányúra tervezett átdolgozásra mégsem került sor, a Kiadó döntése értelmében a szerkesztő a lexikont „a sürgősségre való tekintettel, valamint a szerző hagyatékának formai és tartalmi tiszteletben tartása miatt ... a szerző által eszközölt bővítésekkel együtt, változatlanul” rendezte sajtó alá. Az 1959-es bővített-átdolgozott kézirat szövegén csak kisebb stilisztikai, fogalmazási módosításokat végzett, illetve a kézirat 1955-ben történt lezárása és a mű megjelenése közt elhunyt személyek halálozási adatait közölte csillaggal (*) jelölve és kurzív szedéssel megkülönböztetve Zoványi szövegétől. Az ilyen személyek pályájának, életének és munkásságának 1955 utáni alakulásáról szóló adatokkal, valamint az ezután megjelent műveket regisztráló bibliográfiai tételekkel azonban nem egészítette ki a lexikont.

A *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon* valóban tájékoztatja „a magyar protestantizmus múltjáról és jelenéről” az egyháztörténet és az egyetemes történetírás szakembereit, s rajtuk kívül nemcsak „a művelt olvasóközönség széles köre” forgathatja haszonnal, de a művelő-

déstörténetírás, sőt szinte minden szaktudomány összes művelője. Tárgyi-fogalmi és személyi címszavai kiterjednek minden protestáns felekezetre (református, evangélikus, unitárius), de megtalálhatók benne azok a nevezetes katolikus személyiségek is, akik a protestantizmus ellenfeleiként tevékenykedtek (pl. Szántó Arator István, Káldi György, Oláh Miklós, Pázmány Péter, Szaicz Leó, Szegedi Gergely, Szentiványi Márton, Telegdi Miklós stb.), vagy az olyan katolikus tudósok, akiknek a munkássága a protestáns egyháztörténettel, ill. általános vallástörténeti problémákkal is kapcsolatos (pl. Fraknói Vilmos, Ipolyi Arnold stb.). A magyarországi protestáns felekezetek, egyházak sok jeles személyiséget adtak a történelem folyamán az országnak: a közéletnek, a tudomány-nak, az irodalomnak, a művelődésnek stb. E személyiségek szinte kivétel nélkül szerepelnek a lexikonban, s a szerző természetesen tevékenységük egyházi vonatkozású részét domborítja ki a róluk szóló cikkekben. Olvashatunk pl. Ady Edréről, Apáczai Csere Jánosról, Balassi Bálintról, Ballagi Aladárról és Mórról, Ecsedi Báthory Istvánról, Bél Mátyásról, Benkő Ferencről és Józsefőről, Berzeviczy Gergelyről, Besenyei Györgyről, Bethlen Gáborról, Bocskay Istvánról, Bolyai Farkasról és Jánosról, Budai Ezsaiásról, Csengery Antalról, Csokonai Vitéz Mihályról, Erdélyi Jánosról, Greguss Ágostról, Hajnóczy Józsefőről, Horárik Jánosról, Irinyi Józsefőről, János Zsigmondról, Kazinczy Ferencről, Kossuth Lajosról, Kőlesey Ferencről, Kőrösi Csoma Sándorról, Kőváry Lászlóról, Lorántffy Zsuzsannáról, Nagyváthy Jánosról, Péczeli Józsefőről, Perényi Péterőről, Pethe Ferencről, Pulszky Ágostról, Ráday Pálról, Rákóczy Györgyről, Rákóczy Zsigmondról, Rimai Jánosról, Schedius Lajosról, Szabó Károlyról, Szacsavay Sándorról, Szilágyi Sándorról, Szontágh Gusztávról, Teleki Józsefőről, Teleki Sámuelről, Tessedik Sámuelről, Thököly Imréről, Tolnai Lajosról, Tompa Mihályról, Vajda Péterőről, Wessprémi Istvánról, Wesselényi Miklósról; s a neveket még hosszan sorolhatnánk, mégsem tudnánk megközelítően sem teljes képet adni a címszavak sokrétűségéről és gazdagságáról.

A protestáns egyházi funkciót viselő, valamilyen tisztséget betöltő személyek persze még nagyobb teljességgel helyet kaptak a műben — a legnagyobbaktól az olyan kisebb vidéki lelkészekig, akik a maguk idejében és működési területén valamennyire is jelentékeny egyházi szerepet játszottak vagy egyházi, vallási vonatkozású művet jelentettek meg. A lexikon a kutatás számára ebben a vonatkozásban

kifejezetten forrásértékű munka; számos olyan nevet csak itt találhat meg egy-egy ismeretág szakembere, vagy a helyismeret kutatója, azaz a szakirodalomba, illetve a szaklexikonokba vagy az általános magyar lexikonokba a szükséges szelekció miatt nem kerülhetett bele.

A fentiekből is nyilvánvaló, hogy az általános magyar művelődéstörténet, s közelebbről a hazai könyv- és könyvtári kultúra, továbbá a sajtótörténet művelőit számos vonatkozásban eligazítja Zoványi lexikona. Különösen érdeklődéssel olvashatják továbbá azokat a könyvtörténeti vonatkozású cikkeket, amelyekben a lexikon ugyancsak bővelkedik. Ismeretes, hogy a protestantizmus korai neves képviselői közül sokan éppen a hitértítő, egyházszervező tevékenységük hatékonyabbá tétele érdekében igénybevétték a nyomdát, s a különböző kiadványokat. Értésülhetünk a lexikonból pl. Honterus János, Sylvester János, Abádi Benedek, Huszár Gál, Heltai Gáspár, Mantskovit Bálint, Misztótfalusi Kis Miklós és sok más személy ilyen vonatkozású munkásságáról, vagy pl. megismerhetjük a magyarországi protestáns bibliakiadás történetét, olvashatunk az egyes bibliakiadásokról, a könyvkiadást támogató mecénásokról, a protestáns időszak sajtótermékekről, a neves könyvgyűjtőkről (közülük sajnálatosan hiányoljuk Ráday Gedeont, akiről egyáltalán nem esik szó a műben), s néhány fontosabb gyűjteményről is.

Egyetértünk Bartha Tibornak az előszóban írt azon megállapításával, „hogy ez a lexikon jelenlegi formájában is jelentősen elősegíti a magyar protestáns egyháztörténeti, általában a magyar művelődéstörténeti kutatást”, azt azonban hiányoljuk, hogy kiegészítése az 1955 utáni adatokkal (az elhunyt személyek halálozási dátumától eltekintve) nem történt meg. E miatt több mint húsz esztendő eredményei, eseményei maradtak regisztrálatlanul már a mű megjelenéséig, s ezek mennyisége azóta tovább szaporodott, s az időben előrehaladva folyamatosan gyarapszik. Már csak emiatt is érdeklődéssel várjuk annak a „teljesen új, szélesebb alapokon nyugvó” magyar protestáns egyháztörténeti lexikonnak mielőbbi elkészülését, amelyet mind a kiadói előszó, mind a szerkesztői bevezetés ígér és körvonalaz.

FÜLÖP GÉZA

Bogdán István: Régi magyar mulatságok.
Bp. 1978, Magvető K. 223.

A szerző újabb hasznos könyvének témája a társadalomtörténet és néprajz, magyo-

mány és szokáskör sokrétű tematikájából ad ízelítőt. Előbbi kis kötetéhez, a *Régi magyar mesterségek* c. munkájához hasonlóan, ez is rádióelőadások alapján készült, egy-egy téma egészének bemutatására törekvő előadás szövegének a műfaji különbséget figyelembe vevő módosításával. Erénye és érdeme, hogy népszerűsítő és ismeretterjesztő célzata szakszerű szinten valósul meg a választott témakörökben.

Ennek biztosítéka Bogdán István széleskörű kultúrája a régebbi századok művelődéstörténetében. Erről tanúskodnak az egyes témákra vonatkozó fontosabb források, a szövegbe szőtt szépirodalmi részletek, a régebbi korok levelezéseire, emlékezéseire, krónikáira, naplóira, kalendáriummaira, hiteles följegyzéseire utaló tényszerű adatai. Az általános jellegű forrásmunkák is tükrözik a tematika néprajzi, nyelvi, irodalmi, zenei társadalmi összefüggéseit, ill. a szerző jártasságát a különböző forrásterületeken. Élethűen s társadalmilag differenciáltan idézi föl a régi magyar társasélet ünnepei eseményeit, a „jeles napok”-hoz fűződő szokások hangulatát. A szórványadatokat szolgáltató források körét lehetne ugyan tágítani, de a válogatás célserű szűkítése révén is gazdag ismertanyaghoz juthat az olvasó. Az egyes részletkérdések megvilágítását célzó közlemények s összefoglalások további tájékozódásra ösztönzik a régi hagyományok iránt érdeklődőket.

HOPP LAJOS

Balázs János: Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell Bp. 1980. 656 l.

A Magvető könyvkiadó az *Elvek és utak* sorozatában jelentette meg Balázs János tanulmánykötetét. A három ciklusra osztott mű különböző oldalról közelíti meg a központi kérdést: mi a magyar deákság lényege? A szerző külön választva tárgyalja a történeti, az etimológiai és az indogermán nyelveknek az urali nyelvben különböző szinteken tükröződő hatását.

„Deákság”-nak Révai Miklós a latin „literaturá”-t fordította és lényegét tekintve az írástudással, az irodalommal azonosította. A deák tehát az az egyén, aki művelt, iskolázott. Minthogy nálunk ezt a műveltséget évszázadokon át latinul lehetett elsajátítani — hiszen a tanítás nyelve a latin volt —, a deák egyúttal azt is jelentette, hogy ez az iskolázott egyén „latinul tudó”. Az első ciklus sorra veszi azokat, akik a latin hazai egyeduralmának káros következményeit észrevették és azt

orvosolni akarták. De a latin által hagyományozott európai örökségről egyikük sem akart lemondani. Azt a XVIII. századtól azonban egyre jobban látták, hogy nyelvünk és kultúránk korszerűsítésében a nyelvi modell modernebb változatait, a fejlett nyugati nyelveket is tekintetbe kell venni.

A hazai nyelvölelet nagy egyéniségeiről, tudományos kutatásaikról és eredményeikről több mint 200 lapon át olvashatunk, méghozzá merőben új szempontok alapján. Nem esszéket kapunk, hanem összefüggések és összehasonlítások rendszerét mindarról, amit az elmúlt két évszázad hazai nyelvtudósai alkottak, előre megsejtettek. Balázs János az egyetemes, nemzetközi, modern nyelvészet mérlegére helyezi Kalmár Györgyöt, Kempelen Farkast, Versegly Ferencet, Szemere Pált, Kis Jánost, Pápay Sámuel, Teleki Józsefet. Ha e sorból csak egyet pl. Telekit emelem ki, az is elegendő, hogy érzékeltessem a szerző módszerét. Akadémiánk első elnökének pályairatát (*A magyar nyelvek tökéletese új szavak és új szóllás-módok által*) eddig csak a nyelvújítás szemszögéből elemezték, pedig Telekinek ez a műve a hazai nyelvölelet egyik kimagasló alkotása. Balázs J. rámutat arra, hogy meglepően új és előremutató megállapításait ma is követni lehet. A magyar nyelvről írt észrevételeit (a „regulásság” és a „regulátlanság”) a ma élő szovjet nyelvész tanulmányával veti egybe. R. A. Budagov lényegében ugyanazt vallja, amit 160 évvel ezelőtt Teleki már megfogalmazott!

A második ciklusban etimológiai vizsgálataiból mutat be egy rendkívül sokszínű csokrot. E közel 150 lapot kitevő hét fejezet más oldalról tár fel újabb összefüggéseket, melyek révén még nem teljesen tisztázott történelmi, művelődéstörténeti problémák kerülnek elemzésre. A kérdés-komplexus forrása és kerete Biborban született Konstantin császárnak 948–952 közt írt *De administrando imperio* címen kiadott műve. Így vezet el a szerző a magyar 'deák' nevezetnek végső forrásához, a bizánci görög 'diakonosz'-hoz. A császárnak egy követe, Gábrriel deák az első, akinek nevét is tudjuk és aki etelközi őseinkről tudósít. Felsorolja a törzseket; nevükből a nyelvész megállapítja, hogy a nyelvből öt magyar eredetű: Nyék, Megyer, Kürt, Kér, Keszi; három pedig török: Gyarmat, Tarján és Jenő. A szerző arra a kérdésre keres választ, hogy eleink hogyan fejezhették ki saját nyelvükön azt a szervezetet, melyet a görög 'genea'-nak, a latin 'strips'-nek nevez. Válasza: a 'nem', illetve a 'nemzet' szavainkkal, ahogy ezt „A nemzeti és a törzsi szervezet az európai

nyelvi modell tükrében” című fejezetben kifejti (224–245). A 'nem' szavunk a 'név'-ből szóhasadással keletkezett; a 'nemzet' pedig kezdetben olyasmit jelenthetett, mint a 'nevezet'; a 'nemes' pedig mint a 'neves'.

E ciklusban található a szerzőnek a székelyek eredetéről végzett kutatása. Ezt a kérdést tisztázatlansága miatt is helyes volt a nyelvészet precíz analízise alá vetni és választ adni az eleve elfogadhatatlan, tényeknek ellentmondó állításokra — mint pl. Hóman Bálintéra, aki származásuk és nyelvük török jellegét vallotta — és választ adni a legújabbban felmerült kutatások eredményeire: Németh Gyula, Bárczi Géza, Pais Dezső, Rédei Károly, Gyórfy György megállapításaira. Ugyanakkor a hely- és családnevekből kikövetkeztető elemeket is fel kellett használnia ahhoz, hogy a Nyék=Sövény értelmezéshez hasonlóan a székely szó gyökerében is a szó, fon = sövényit fon változatot keresse. Az ómagyar korban ui. szék, szik szavunkkal a cserjék, fák, bokrok sűrű szövedékét is jelölték. Balázs J. közös nevezőre jut azoknak a történészeknek a megállapításával, akik a székelyeket ősi magyar törzs tagjainak vallják. Rájuk volt bízva — és nemcsak Erdélyben — a határokat, gyepük őrzése, még pedig nemcsak fegyverrel, hanem sövényvel: saját kezükkel szőtt, font kerítéssel.

Külön említésre méltó a 'vendég' szavunk eredetéről írt és a nemzetközi nyelvészeti fórumon is nagy elismerést nyert tanulmánya. Az itt most — a recenzio jellege miatt — nem részletezhető premiszak logikus felsorakoztatása után, a szerző bebizonyítja a 'velencei' jelentésű latin 'veneticus' = északolasz 'venedego' = délszláv 'venedik' szavaknak magyar megfelelőjét a VENDÉG-et, mely az államalapítás éveiben oly gyakori Itáliából, Velencéből jött IDEGEN-t fejezte ki. Ezt a konklúziót a hazai művelődéstörténet teljes egészében alátámasztja.

A harmadik ciklus a kötet legsúlyosabb anyaga, mely egyúttal a szerző külföldi előadásainak eredményét, illetve a II. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson elhangzott hozzászólások figyelembevételével tovább folytatott kutatásait összegezi. Az európai nyelvi modell vizsgálatát szélesebb alapokra helyezi és külön tárgyalja az egyes szinteken fellelhető hatásokat. De mindezt nem öncélúan keresi, hanem ahol alkalom nyílik, párhuzamban tárgyalja nyelvemlékeinkkel. Így fogja vállatóra a Halotti Beszédet a szövegszinttől a prozódiai szintig; az Ómagyar Mária-siralmat prozódiai rejtelméi és a latin meg a magyar versritmus összehasonlítása miatt, stb.

Balázs János könyvét nem nélkülözhetik azok, akik középkor- és újkori kultúránkat egységben és nem az egyes tudományágak témakörére szétszaggatva akarják kutatni. A szerző példát mutat abban, hogy egy életen át folytatott szakmai analízist hogyan kell a komplex látás szintézisében feldolgozni.

BARLAY Ö. SZABOLCS

Zafren, H. C.—Peck, A. J.: *The Writings of Jacob Rader Marcus. A Bibliographic Record.* Cincinnati. 1978. Számozatlan 30 l.

Jacob Rader Marcus 1896-ban született. Most is alkotó tudós. Kezdetben a középkori zsidóság történetével foglalkozott, később áttért az amerikai zsidó történetre. Legnagyobb érdeme, hogy megalapította az American Jewish Archivist, amely összegyűjti az amerikai zsidóság történetére vonatkozó dokumentumokat. A hatalmas intézménynek máig ő az igazgatója.

A. Gottschalk és az azóta elhalt S. Sandmel nyújtják az ünnepektől méltatását. Am a saját szavai jellemzik legjobban:

“One must fanatically detest falsehood; one must search his soul every time he writes a sentence. The fact scrubbed clean is more eternal than perfumed and rouged words. The historian’s desk is an altar on which he must sacrifice his most cherished prejudices. One must be dedicated to the truth.”

A bibliográfia 223 számot tüntet fel. Némelyike testes kötetet takar. A végén a róla szóló irodalom van felsorolva. Ezeknek legtökéletesebbje a hatszáznál több lapot számláló ünnepi irat: *A Bicentennial Festschrift for Jacob Rader Marcus.* Edited by Bertram Wallace Korn. Waltham—New York, 1976.

E rövid ismertetés legyen jókívánságaink tolmácsolója is a tevékeny és érdemes tudós és szervező felé.

SCHEIBER SÁNDOR

Книги кирилловской печати XV—XVIII вв. Сост.: А. А. Гусева — Отечественные издания XVIII в. Сост.: И. М. Полонская Т. И. Кондашкова. Каталог. Москва, 1979. (Книжные сокровища Библиотеки им. В. И. Ленина. 1.—2.) Редактор: Е. Л. Немировский.

A Lenin Könyvtár (Régi) — Ritka Könyvek Tára 1875-ben¹ megnyitotta a gyűjtemény legértékesebb köteteit bemutató, tematikailag öt részre tagolódo,

állandó könyvtörténeti kiállítását, s 1979-ben közreadta a kiállítás anyagát ismertető katalógus-sorozat első füzetét, melyekkel az alábbiakban foglalkozunk.

A XV.—XVIII. század cirillbetűs könyvterméséből a Lenin Könyvtár 2700 kiadvány 8500 példányát őrzi; ebből a gazdagságból — rövid könyvtár- és nyomdatörténeti bevezető után — A. A. Guszeva a kiállított 55 nyomtatvány annotált bibliográfiai leírását adja, megjelenésük kronológiai sorrendjében.

Az annotációk a könyvek rövid kiadástörténetét, nyomdászati sajátosságai részletes jellemzését tartalmazzák (betűtípusok, iniciálék, könyvdíszek, fametszetek, címerek, nyomdászjegyek, grafikusmonogramok, többszínnyomás), valamint információkat a feltehető példányszámra illetve az unikum-jellegre vonatkozólag, külön rovat szól a Lenin Könyvtárban őrzött esetleges többes-példányokról.

A kiállításon — s így a katalógusban is — elsősorban a moszkvai nyomdak: a „névtelen”, a Pecsatnij dvor és a Simeon Polockij műveinek kinyomtatására létrehozott „Verhnjaja tipografija” termékei, valamint a keleti szláv nyomdászat két úttörője: a belorusz Franciszsk Szkorina és az orosz Ivan Fjodorov életműve került bemutatásra.

Ukrajnát a két legtöbbet kibocsátó és legtovább működő nyomda: a kievi Lavráé és a lwóvi Sztauropogon mellett Csernigov, Kremenece és Sztzrajtin képviselik egy-egy nyomtatvánnyal; Fehéroroszországot Neszvizs az 1562. évi kálvinista katekizmussal; a Litván Nagyhercegséget Wilna, statutumainak 1588. évi, első szláv nyelvű kiadásával és Jewie, a keleti szláv kultúra egyik XVII. századi alapművevel: Meletij Szmotrickij grammatikájával.

A moszkvai, a kievi és a lwóvi anyagban a liturgikus könyvek mellett kiemelten szerepelnek a világi témájú művek: az ábécék, a nyelvtanok, a szójegyzékek, szorzótáblák és elemi számtankönyvek és a péteri reformokig Oroszországban kinyomtatott egyetlen szépirodalmi mű: a Barlám és Jozafát históriája, Szymeon Polockij szerkesztésében, 1680-ból.

Érdeklődésre tarthat számot a katalógus bevezetőjének rövid könyvtártörténeti áttekintése (4—6. l.), melyből kitűnik, hogy a Lenin Könyvtár cirillika-antikva állományának alapja főúri mecénás: N. P. Rumjancev gróf (1754—1826) gyűjteménye volt; ehhez szerezték meg kiegészítésképpen, az 1860-as években a nagy orosz bibliográfus V. M. Undolszkij és az ukrán bibliofil I. Ja. Lukasevics könyveit. A forradalom után a köztulajdonba vett könyvtárak régi anyagával egészült ki az álló-

mány; ide kerültek a Troice-Szergijeva Lavra, az optinai remetesség, a Szent Szinódus nyomdájának könyvei, valamint a rogozsszkojei óhitű közösség által őrzött, „javíthatlan”, a nyikoni reformok előtti időből származó ritka nyomtatványok. A katalógust név és cím(incipit) mutató egészíti ki. A „Könyvkincsek” sorozat második füzetében a szerzők a rossica-gyűjtés elveinek és gyakorlatának kialakulását ismertető bevezető tanulmány után – 107, XVIII. századi orosz nyomtatvány annotált bibliográfiai leírását adják, öt tematikus csoportra osztva.²

A forradalom előtti Oroszországban a Nagy Péter uralkodása után megjelent XVIII. századi kiadványokat nem gyűjtötték módszeresen a nemzeti könyvtár feladatait ellátó intézmények; a Népbiztosok Tanácsa 1921-ben kötelezte rendeletileg a Rumjancev gyűjteményt *valamennyi* hazai nyomdatermék megszerzésére – viszszaellenőrzés hatálya. Ma mintegy hatvan esztendő állománykiegészítő munkája után – a Lenin Könyvtárban van a Szovjetunió sorrendben harmadik, legteljesebb XVIII.

századi rossica-gyűjteménye.³ A katalógusban bemutatott könyvkollekció kiválóan illusztrálja a péteri reformokkal induló művelődési törekvések lényegét: új tartalom új formában.

6. tételszám alatt találjuk az 1710-ben bevezetett, új „polgári” írás („grazsdanka”) betűminta-könyvét, melynek végső megformálásában maga Nagy Péter is tevőlegesen részt vett (unikum). Irodalom, művelődés és tudomány-történészek egyaránt örömmel és haszonnal forgathatják mindkét katalógust.

A kiadványok külső megformálása kívánivalót hagy hátra; a szövegközi képeket nem számozták, a második füzetben sorrendjük is rossz, így pl. a 18. lapon Georgi könyvének leírása és annotációja közé helyezték el a Gurjev-féle elemi geometria címlapjának képét.

Mindkét katalógus 1200 példányban jelent meg, ezt még akkor is kevésnek tartjuk, ha tudjuk, hogy az ismertett könyvtörténeti kiállítást csak válogatott közönség látogatta.

OJTOZI ESZTER

¹ 1975 jubileumi év volt; 1925-ben szervezték meg a Rumjancev gyűjtemény könyvtári részlegéből a Szovjetunió nemzeti könyvtárát, a Lenin Könyvtárát.

² A „polgári” nyomtatás zsengei. XVIII. századi tudományos könyvek. XVIII. századi szépirodalom. A világirodalom klasszikusai orosz fordításban. Grafikai albumok.

³ Az első kettő: a Szaltikov-Sesedrin Könyvtár és a Szovjetunió Tudományos Akadémiajának Könyvtára.

TARTALOM

<i>Gerics József</i> : A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól	175
<i>Berlász Piroska</i> : Hol nyomtatták Balassi <i>Credulus</i> és <i>Júliáját</i> ?	189
<i>Barlay, Ö. Szabolcs</i> : Thomas Seget's (from Edinburgh) Middle European connections in reflection of Cod. Vat. Lat. 9385	204

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár korvinái	221
<i>Szepesi Zsuzsanna</i> : Az esztergomi Bibliotheca 17. századi történetéhez	225
<i>Takács Béla</i> : Hol voltak az első sárospataki nyomda helyiségei?	229
<i>Borsa, Gedeon</i> : Neu aufgefunden, gedruckte Librettos für Eszterháza in der Zeit von Haydn (1766 – 1790)	229
<i>Turányi Kornél</i> : Idősebb Bartók Béla mint folyóiratszerkesztő	234
<i>D. Szemző Piroska</i> : Vajda János feleségének kézirata a Széchényi Könyvtárban	235
<i>Stoll Béla</i> : A Medyetánc előzménye	238
<i>Szecskó Károly</i> : Újabb adatok a sajtó, a könyvtárak és az olvasás szerepéről. Heves megyei munkásmozgalomban	240

F I G Y E L Ő

<i>Kókay György</i> : Kovách Zoltán (1930 – 1981)	245
<i>Berlász Jenő</i> : Matko Rojnić (1908 – 1981)	246

S Z E M L E

Magyar könyvészet 1921 – 1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. VII. Magyar irodalom. Közread. az O sz. Széchényi Könyvtár. Szerk.: Komjáthy Miklósné. Bp. 1980. (<i>Kelecsényi Ákos</i>)	247
Fekete Csaba – Szabó Botond : A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagy- könyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Budapest 1979. (<i>Vízkelety András</i>)	249
Magyar Nemzet Repertórium (1938 – 1939). Összeáll.: Kendénis Palágyi Erzsébet. Bp. 1980. (<i>Szentmihályi János</i>)	250
A Májmuni kódex. A budapesti „Misné Tóra” legszebb lapjai. Vál. és bev. Scheiber Sándor. Közreműk.: Sed-Rajna Gabriella. Bp. 1980. (<i>Din Róbert</i>)	252
A Mátyás-Graduale. A bev. tanulmányt és a képmagyarázatot Soltész Zoltánné írta. Bp. 1980. (<i>Csapodi Csaba</i>)	253
Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna és Szabolesi Hedvig. Bp. 1978. (<i>Fülöp Géza</i>)	255
Zoványi Jenő : Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. jav. és bőv. kiad. Szerk. Ladányi Sándor. Bp. 1977. (<i>Fülöp Géza</i>)	257
Bogdán István : Régi magyar mulatságok. Bp. 1978. (<i>Hopp Lajos</i>)	259
Balázs János : Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell. Bp. 1980. (<i>Barlay Ö. Szabolcs</i>)	259
Zafren, H. C. – Peck, A. J. : The Writings of Jacob Rader Marcus. A Bibliographic Record. Cincinnati 1978. (<i>Scheiber Sándor</i>)	261
Knigi kirillovszkij pezsati XV – XVIII. vv. Szoszt.: A. A. Guszeva – Otcesz- vennüe izdanija XVIII. v. Szoszt.: I. M. Polonszkaja – T. I. Kondakova. Katalogi. Redaktor: E. L. Nemirovskij. (<i>Ojtozi Eszter</i>)	261

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1981. IV. 28. – Terjedelem: 7,70 (A/5) ív
81.9588 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

Ára: 25 Ft

Előfizetés egy évre: 100 Ft

INDEX: 25 543
ISSN 0025-0171

SOMMAIRE

- Gerics, József*: Sur les modèles et les sources de la légende Hartvik 175
Berlász, Piroška: Où le drame de Balassi, intitulé *Credulus et Julia* a été imprimé? 189
Barlay, Ö. Szabolcs: Thomas Seget's (from Edinborough) middle European connections in reflection of Cod. Vat. Lat. 9385 204

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

- Mme Csapodi-Gárdonyi, Klára*: Les Corvinas de la Bibliothèque de l'Université de Budapest 221
Szepesi, Zsuzsanna: A l'histoire de la Bibliotheca d'Esztergom au XVIIe siècle 225
Takács, Béla: Ou étaient les localités de la première imprimerie de Sárospatak? 229
Borsa, Gedeonê *Neu aufgefunden, gedruckte Librettos für Eszterháza in der Zeit von Haydn (1766-1790)* 229
Turányi, Kornél: Béla Bartók l'aîné comme rédacteur de revue 234
Szemző, Piroška: Un manuscrit de la femme de János Vajda à la Bibliothèque Nationale Széchényi 235
Stoll, Béla: L'antécédant de la „Danse d'ours” d'Attila József 238
Szecsikó, Károly: Des données nouvelles sur le rôle de la presse, des bibliothèques et de la lecture dans le mouvement ouvrier du comitat Heves 240

CRONIQUE

- Kókay, György*: Zoltán Kovách (1930-1981) 245
Berlász, Jenő: Matko Rojnić (1908-1981) 246

REVUE

- Fekete, Csaba-Szabó, Botond: Le catalogue des manuscrits de la Bibliothèque du District Ecclésiastique Réformé d'au delà de la Tisza (Debrecen). Les manuscrits antérieurs à 1850. Budapest, 1979. (*Vizkelety, András*) 247
Le Répertoire du journal Magyar Nemzet (La Nation Hongroise) 1938-1939. Réd. par Mme Erzsébet Kende-Palágyi. Budapest, 1980. (*Szentmihályi, János*) 249
Bibliographie Hongroise 1921-1944. Répertoire par spécialités des livres imprimés en Hongrie. VII. Littérature hongroise. Publ. par la Bibliothèque Nationale Széchényi. Réd. par Mme Miklós Komjáthy. Budapest, 1980. (*Kelecsényi, Akos*) 250
Le Codex Maïmouni. Les plus belles pages de „Michné Tora” de Budapest. Choix et préface de Sándor Scheiber, avec la collaboration de Gabriella Sed-Rajna. Budapest, 1980. (*Dán, Róbert*) 252
Graduale de Mathias. Étude préliminaire et explication des tableaux par Mme Zoltán Soltész. Budapest, 1980. (*Csapodi, Csaba*) 253
L'art et les Lumières. Études d'histoire de l'art. Réd. par Anna Zádor et Hedvig Szabolcsi. Budapest, 1978. (*Fülöp, Géza*) 255
Zoványi, Jenő: Encyclopédia d'histoire ecclésiastique protestante de la Hongrie. IIIe éd. corrigée et augmentée. Réd. par Sándor Ladányi. Budapest, 1977. (*Fülöp, Géza*) 257
Bogdán, István: Anciens amusements hongrois. Budapest, 1978. (*Hopp, Lajos*) 259
Balázs, János: La culture latine en Hongrie. Notre langue maternelle et le modèle linguistique européen. Budapest, 1980. (*Barlay, Szabolcs*) 259
Zafren, H. C.—Peck, A. J.: The Writings of Jacob Rader Marcus. A Bibliographic Record. Cincinnati 1977. (*Scheiber, Sándor*) 261
Knigi kirillovszkij pezsati XV—XVIII. vv. Szoszt.: A. A. Guszeva — Otecsesztvennue izdanija XVIII. v. Szoszt.: I. M. Polonszkaja — T. I. Kondakova. — Katalogi. Redaktor: E. L. Nemirovszkij. (*Ojtozi, Eszter*) 261